

LEXICOGRAFIA ÍTALO-CATALANA

El plantejament d'una recerca en un camp, si no ampli al capdavall, almenys variat i, fins ara, pel que sabem, encara no explotat, podia ser susceptible de diferents metodologies.

Si s'hagués pogut seguir només l'ordre cronològic, fent referència de mica en mica al material que es presentava a la història lexicogràfica; si s'hagués pogut distingir des del començament les temptatives reeixides o almenys realitzades de les que han romàs en el domini utòpic o a l'estadi inicial, hauria estat també desitjable una subdivisió entre lèxics globalment finalitzats, és a dir, que abracen la mesura normal per a un diccionari bilingüe, i lèxics específics, els quals es refereixen a determinada esfera lexicològica. Nosaltres hem seguit la primera norma, perquè ens ha semblat que seria més evident per als fins d'una estimació global del conjunt del material documental.

Precisem endemés que, davant de la necessitat d'una confrontació detallada entre diccionaris extensos, hem escollit una lletra model (en aquest cas la D), i que en tant que serà possible, donarem exemples dels mateixos diccionaris per fornir al lector una possibilitat concreta de fer-se'n càrrec directament.

A la fi, perquè no es pot, com veurem, refer realment la història de la lexicografia ítalo-catalana, atès que aquesta és tan extemporània i ocasional, ens hem vist obligats a investigar totes les notícies que d'alguna manera demostraven l'existència de bescanvis

lèxics entre ambdues nacions, fins i tot amb el risc de dispersar en particularitats minses el sentit de la recerca.

Qualsevol discurs sobre lexicografia italo-catalana té un punt obligat de partença: es tracta del *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve,¹ estudiat diverses vegades per Francesc de Borja Moll,² que l'ha definit com «uno de los más antiguos léxicos de una lengua románica».³ Tothom sap que és un diccionari llatí-català o, més ben dit, com afirma el mateix Moll, «no destinado a enseñar el catalán sino el latín».⁴ Imprès curiosament a Venècia el 1489, mostra en el seu català prevalentment la varietat dialectal valenciana, però no hi manquen les formes baleàriques.

El punt de més gran interès per a la comunicació que estem desenvolupant, malgrat que en presenti molts i no tots resolts amb plena satisfacció, és l'existència d'italianismes.⁵ Prescindint de l'aspecte gràfico-fonètic, que igualment té el seu atractiu, sense pretendre-ho, el *Liber Elegantiarum*, tan incomplet com es vulgui, esdevé també el primer diccionari llatí-català-italià.

En un seu recent estudi, Moll ha tret a la llum particularment aquests italianismes. Ens falta encara avaluar, no tant la quantitat ja establerta per Moll, sinó la qualitat d'aquests solecismes: ¿es tracta en el fons de toscanismes ben explicables en la formació hu-

1. J. ESTEVE, *Liber Elegantiarum* (Venècia 1489). D'extrem interès (puix que són molt rars) és el descobriment d'un exemplar desconegut, ara a la Biblioteca de Cervera, assenyalat pel doctor J. M.ª RAZQUIN, *Notícia d'un incunabile*, «Biblioteconomía», XXXIII (1976), 59-62.

2. Cf. F. DE B. MOLL, «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», I (1951), 73; Íd., «El *Liber Elegantiarum*», lecció profesada el dia 9 de abril de 1950, en la càtedra Milà y Fontanals, Universidad de Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras (Barcelona 1950), 5-51; Íd., *Les sources du «Liber Elegantiarum» de Joan Esteve*, «Boletim de Filologia», XIX (1960), 105-111; Íd., *Entorn del lèxic del «Liber Elegantiarum»*, «Actes del quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes», a cura de G. COLON (Montserrat 1977), 117-140.

3. MOLL, «*El Liber*», 5.

4. *Ibid.*, 13.

5. Moll n'ha assenyalat alguns, per exemple *giagué*, *envejiosos*, *fofgia*; cf. MOLL, «*El Liber*», 21-22.

manística de l'autor o de dialectalismes de tipus 'padano' (és a dir, de la regió del Po), o fins i tot venecianismes, imputables a l'impressor i escapats a la revisió de l'autor? A la introducció de l'edició anastàtica que ens proposem de fer-ne, un dels problemes que hem d'afrontar serà precisament aquest.⁶

El 1569 ens ofereix el *Vocabulario del humanista* de Llorenç Palmireno. Ja conegut pels estudiosos⁷ d'aquest període valencià, és molt interessant per allò que en el *Aviso para el curioso lector* (tercer dels pròlegs dedicatoris) ens explica:

«Va este libro como escala philosophica, enseñando al niño como ha de subir de grado en grado hasta la verdadera sabiduria. Primer grado a saber los vocablos en latin, y romance. Segundo, entender la propiedad y naturaleza de los animales. Tercero grado es, subir a la contemplacion del inmenso Dios creador de todos ellos, como sanct Basilio, y sanct Ambrosio lo hacen en las homilias, y conciones sobre el *Hexameron*; acordandose que, como dizen estos bien aventurados sanctos, *Hominem doccere et sui officij admonere animalia poterunt*.

Y por que en las escaleras suele haver descansos, donde reposan algun tanto los que suben por ellas, acabada cada materia, pongo vna disgresion, ala qual llamo descanso, para quitar el fastidio de tantos vocablos.

No me quiero ocupar en mostrar quan provechosa materia es esta para toda manera de gentes, pues Theodoro Gaza lo ha tratado cumplidamente en la prefacion sobre Aristotiles *de Animalibus*. Y vemos que el Rhetorico sin esto ni terna buenos apodos, ni Metaphoras, ni oracion copiosa? Los Medicos y Philosophos por solo esto trabajan de saber las causas universales, para verlas en estas cosas particulares...»⁸

Després d'aquesta disquisició de caràcter pseudo-filosòfic que continua encara, Palmireno arriba a aclarir les causes que l'han portat a presentar els vocables en llengües diferents:

«No me tienen los discretos lectores de reprehender, por que no guardo la regla de vocabulario; pues en ello mas hay trabajo mio, que

6. L'editor hauria de ser La Bottega d'Erasmo, de Torí.

7. Encara recentment utilitzat per G. COLON i A. SOBERANAS; cf. E. A. NEBRIJA, *Diccionario latino-español* (Salamanca 1492; reimpressió, Barcelona 1979), nota 22.

8. Sempre segueixo la norma de reproduir fidelment l'accentuació i la puntuació dels textos.

daño del lector. Si yo pusiera solo el vocablo, enfadara los lectores que hoy son tan delicados, y no vinieron al libro sino con necesidad. Agora, entendiendo que hay otras cosas curiosas brevemente tocadas, vernan mas desseos a leer, y continuaran mucho; lo qual sera ocasion, que los vocablos no se olviden. Y aun que esso no fuesse, basta ver que si no hallo vocablo con que arromañar una cosa en Castellano, pongola en Valenciano, Italiano, o Frances, o lengua Portuguesa:⁹ para que el niño, con la buena ocasion que a la Corte de España vienen de todas naciones, pueda de algún soldado, o peregrino saber aquel vocablo en su patria, como se dize. Y quando esso me falta, hago descripcion contando las propiedades del animal, o yerva, cuyo vocablo trato; y assi no se puede guardar la ley del vocabulario. Y al fin, por librarme de todas reprehensiones, he puesto el titulo a este mi trabajo *Escalera*¹⁰...»

La motivació seria, doncs, de cercar l'accidental i imprevista manca lexical, tot deixant a la industriositat i a la curiositat del nen d'integrar el lexema a la seva llengua materna. Quan tampoc el vocable neollatí no és present a la ment de l'autor, ell ho supleix amb la descripció de les propietats de l'objecte, de l'animal o d'allò de què parla.

Motivacions molt tènues per a la veritat, perquè massa sovint a una paraula romànica se n'han ajuntats d'altres, amb explicacions, interpretacions de tipus etimològic i paraetimològic i preteses derivacions o calcs.

Vegem, per exemple, les paraules següents:

«*Asellus*, Merluza o Pescada cecial: En Francia Merlus quasi maris lucius, donde vino en Catalunya Merluça.

Aselli quinta species vel Molva, en Castilla Abadejo, en Valencia, Bacallar.

9. Cf. *op. cit.*, f. 39 v; «Al estudioso. Por quanto en este mar de Valencia se hallan peces, he sido forçado tomar vocablos de Italia, y Francia, y Portugal, donde se hallen. He seguido a estos autores, el Doctor Laguna, Hippolytus Salviatus *De historia aquatium* y *Tabulae Piscatoriae*, Paulus Iovius *De romanis piscibus*, Petrus Bellonius *De aquatibus*, Franciscus Massaria *Sobre Plinius*, Guilielmi Rondeletj *De piscibus marinis*, Adam i Leoniceri *De aquatilibus*, etc.».

10. Així el vertader títol hauria de ser *Escalera* i no *Vocabulario*.

Accipiter, Milvus, Milvago, Lucerna, en Roma Capone, en Valencia Volador, sacando la lengua de color de fuego, luze mucho en noche sossegada, quando buela fuera del agua, denota mudança de tiempo. En Marsella le llaman Belugo» (f. 30 v).

I encara:

«*Chloris*: en Valencia se llama Pits Roigs, en Portugal Verdelham, cabe Trento Frinson.

Citrinella, muchos la tienen per Chloris, el Verderol, en Francia Tarin, o Tirin, en Napoles lequila.

Coccothrauste, ave que rompe los cuexcos de las cereças, en Italia le llaman Frison, Frusone, Grifon, Franguel, Montañó, en Francia cloche pierre (f. 14 r).

Ojo de buey, Mançanilla loca, Buphthalmus, Olmo, Ulmus. En la vexigas deste se halla el liquor que aplicado debaxo del braguerito en un poco de lienço, cura las quebraduras de los niños pequeños (f. 54 v).

Mola, en Francia Bout (f. 35 r).

Mullus Barbatus, el Salmonete, en Valencia Moll (f. 18 r).

Molliceps, en Valencia se dize cap cigrany... en Genova Iay Bertina.

Narce, vel Torpedo, en Roma se dize Ochiatella, en Castilla Trebielga, segun Laguna en Dioscorides, lib. 2, cap. 15, donde cuenta su propiedad (f. 35 r).

[*Cocas de Levante*] vinieron en Italia con otras mercaderías, y no sabiendo los nombres, llamanroles en Venecia coccole di levante, que es azeytunas de oriente, baccae orientales. Y los Alemanes como veyem a los Italianos llamar coccole di levante, llamaron con su aspera pronunciación cotule di elephante. En España coca de levante, y los boticarios cotulas elephantinas (f. 41 r).

Physeter, cierta especie de Balena, que se alça tan alta como una columna, y reguelda un gran diluvio de agua sobre las velas de los navios, en Italia Capidolio, en Francia Peis mular» (f. 36 r).

Ens sembla que els exemples donats són suficients per a demostrar, malgrat l'heterogeneïtat de les tries lèxiques, la despro-

porció de la quantitat i l'extensió de les exemplificacions (cf. l'elefant, al qual és dedicada una llarga part), tot i la preferència conferida a alguns dialectalismes en detriment d'altres, l'interès lexicogràfic d'una obra que no és tal.

El seu plantejament — repartit en nou abecedaris: 1) de las aves; 2) de los Peces, Conchas y Veneras; 3) de yervas, simientes, frutas, flores, drogas, olores, liquores, çumos, gomas y cosas aromaticas; 4) de las dictiones necessarias de entender a los herbolarios; 5) de Animales quadrupedos; 5 bis) Descanso en la escalera philosophica, que trata del raton;¹¹ 6) del sexto Abecedario, por ser cosa muy prolixa para poner en Abecedario, va este sexto mezsclado sin orden de letras: y por esso se llama Sylva de vocablos y phrases de monedas, y medidas; 7) de metales, y piedras preciosas; 8) de vocablos, y phrases de escribir; 9) de las antiuallas — reflecteix força les summes medievals. La manca d'ordre alfabètic, perquè podem parlar d'un cert ordre lògic, en fa un text preciós per a recuperar els termes. Si ens dediquem després a l'intrínsec valor lèxic dels mots recollits a l'obra, veiem que no és modest: si bé la terminologia ictiològica italiana és ampliament testimoniada i estudiada,¹² el recobriment de les expressions dialectals, de vegades venecianes, romanes, napolitanes, trentines, genoveses, 'padane', adriàtiques, etc., no pot deixar de ser fecund. El mateix podem dir de les altres categories.

Als començaments del segle XVII trobem editat un tractat d'agricultura en català. És el *Libre dels secrets de agricultura, casa rustica y pastoril*,¹³ aparegut el 1617 a Barcelona, a la impremta de

11. Cf. f. 71 r: «Mus, Musculus, Mus ... Mvs, en Hebrayco Achar, en Chaldeo Achera, en Arabigo Phar, vel Phir, en Italia Sorgio o Rato de casa, Sorice, Topo. En España Rata, o Raton». Segueix la descripció.

12. Cf. G. FOLENA, *Per la storia dell'ittionomia volgare. Tra cucina e scienza naturale*, «Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo», V-VI (1963-1964), 61-137, un dels articles més recents i més amplis.

13. M. AGUILÓ Y FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid 1923; reimpressió, Barcelona-Sueca 1977), números 1907-1910.

Liberos, degut a fra Miquel Agustí de Perpinyà, de l'orde de Sant Joan de Jerusalem.¹⁴

Inicialment el volum es componia de tres llibres i no tenia repertori lexical. En el progressiu èxit editorial que l'obra va trobar, s'enriquí fins a cinc llibres, amb nombroses edicions i traduccions al castellà. Ja en la traducció castellana del 1626 a Perpinyà,¹⁵ s'augmentà amb un quart llibre i amb l'índex dels mots en sis llengües (castellà, català, llatí, portuguès, italià i francès). Malauradament no ens ha estat possible de veure aquesta edició, mentre que hem pogut examinar les edicions del 1722 de Barcelona.¹⁶ D'aquí hem tret la declaració següent que precedeix les taules lèxiques:

«Vocabulario de Seis Lenguas en que se declaran los nombres de los arboles, yervas, frutas, y otras cosas contenidas en el presente Libro, de los Secretos de Agricultura.

En la primera pagina hay tres columnas, y en la segunda hay otras tres; en la primera columna estan los nombres Castellanos por Abecedario; en la segunda los nombres Catalanos; y en la tercera los nombres Latinos: En la primera columna de la segunda pagina estan los nombres Portugueses; en la segunda columna los nombres Italianos; y en la tercera los nombres Franceses.»¹⁷

És fonamentat que ens demanem si, en la primera edició catalana amb taules lèxiques, el català anava al davant. Igualment hom es pregunta — però no és una tasca d'aquesta ponència — si no caldria verificar l'eventual i intuïble difusió del llibre a Europa, fet que aclariria aquest quasi inexplicable repertori romànic.

Les entrades són dues-centes seixanta-dues, amb numeració que comença de nou a cada lletra de l'alfabet, però els termes són una mica menys, perquè alguns són erròniament repetits. *Jncienso*, reiterat en aquesta edició al final de la lletra *j*, permet d'individualitzar quines successives reimpressions han reproduït aquesta edició

14. Encara no he trobat notícies sobre aquest autor.

15. AGUILÓ I FUSTER, *op. cit.*, núm. 1908.

16. *Ibid.*, núm. 1910.

17. La declaració és tretta de l'edició de Jolis, Barcelona, de 1722, així com l'exemplificació que segueix.

o una altra; per exemple la edició contemporània de Piferrer, a Barcelona, presenta el mateix error; així la del 1770 d'Oliver, a Barcelona, però no la del 1749 d'Escuder, també a Barcelona. Aprofitem l'ocasió per a corregir Torres i Amat, que afirma que potser l'última edició és la de Madrid del 1762, fora que vulgui referir-se a una edició en llengua castellana.

No sempre totes les entrades tenen el seu corresponent. Manca, per exemple, el portuguès i l'italià a *cardo de comer*; l'italià i el francès a *sanzgatillo* i *servas*; l'italià a *chirivia*, *cañabeja*, *farfara*, *manzanilla bastarda*, *nimfa*, *taragoncia*, *vexiga de perro*, *vedegambre*; el francès a *estiercol*, *felipendola*, *beces de vino*, *manzanilla bastarda*; el portuguès a *jacinto*, *yerva*, *isopo*, *lirio amarillo*, *milenrama*, *naboredondo*, *sello de N. Señora*.

Si bé el català no presenta errades, algunes paraules italianes són palesament imprecises o incorrectes. El mateix podem dir del francès, amb el qual l'italià sembla particularment pròxim. Per a l'italià veiem *alamo blanco i negro* traduït per *albero*;¹⁸ *arroz* per *rice*; *canella* per *cassia*, *cola de cavallo* i *cigarras*, traduïts amb els mateixos vocables, etc. Notem encara l'ús molt regular de la forma plural amb correspondència de formes castellanes singulars o l'ús del nom llatí del vegetal.

Donem aquí un breu exemple del *Llibre* (pp. 486-488):

	Cs.	Ct.	L.	P.	I.	F.
1	Haba	Fava	Faba	Faba	Fava	Fave
2	Haya	Faix	Fagus	Faja	Faggio	Faus
3	Heces de vino	Ros de bota	Fex	Sarro	Feccia	
4	Hinojo	Fonoll	Feniculum	Funcho	Fenochio	Fenoil
5	Hinojo marino	Fonoll marí	Crithum	Funcho marinho	Fenochio marino	Fenoil marin
6	Hinojo salvaje	Fonoll bastart	Feniculum erraticum	Funcho salvaje	Fenochio erratico	Fenoil sauvage
7	Higuera infernal	Herba de talpas	Ricinus	Fiqueira do infierno	Mirasole	Pausme Dieu

18. Com en català, *albero* és el terme emprat en una bona part d'Itàlia del nord per a indicar *alamo*.

8	Hortiga	Hortiga	Urtica	Ortica	Ortica	Ortie
9	Hortiga muerta	Hortiga que no pica	Urtica labeo	Ortica morta	Ortica morta	Ortie morte
10	Hiel	Fel	Fel	Fel	Fiele	Fiel
11	Higuera	Figuera	Ficus	Figueira	Fico	Figuier
12	Hongos	Bolets	Fungi	Cogumelos	Fongi	Campignons
13	Huevos	Ous	Ova	Ovos	Huovo	Oeuf
1	Jacinto, yerva	Jacinto	Hyacinthus		Cibolla canina	Jacinte
2	Isopo	Isop	Hysopus		Hissopo	Hissoppe
3	Judihuelos	Fasols	Smilax hortensis	Feijaons	Fagioli pinti	Phaseols
4	Junco	Jonchs	Juncus	Junco	Giunco	Jonc
5	Juncia olorosa	Jonchs olorosos	Juncus quadratus	Junza cheyrosa	Cypero	Soucher
6	Incienso	Encens	Thus	Incienso	Incenso	Scamonie ¹⁹
1	Langostas	Llagostas	Locustae	Gafanhotas	Saltarelli	Sauterelle
2	Llantén	Plantaje	Plantago	Chauntage	Plantagine	Platain
3	Laurel	Llorer	Laurus	Loureiro	Lauro	Laurier
4	Lentejas	Llentias	Lens	Lentihás	Lantiche	Lentille
5	Lagartija	Sergantana	Lacerta	Sergantana	Lucertola	Lisardo
6	Lengua cerbuna	Melsera	Phillitis	Lingua cervina	Lingua cervina	Lingua de cerfetu
7	Lechitresna	Lletrera	Tithymalus	Maleytas	Titimalo	Nerue au laiet
8	Leche	Llet	Lac	Leyte	Latte	Lait
9	Lechuga	Lletuga	Lactuca	Affalce	Lattuca	Laictue
10	Lirio blanco	Lliri blanc	Lilium	Cebolla cecem	Giglio	Lis
11	Lirio amarillo	Lliri groc	Lilium silvestre		Gilio silvestre	Lelis sauvaje
12	Lirio cardeno	Greujol y Lliri blanc	Lirium	Lirio de cordeceo	Gilio azurro	Desflambes
13	Lino	Lli	Linum	Linche	Lino	Lin
14	Liga	Vesch	Viscum	Visgo	Visch	Guy
15	Lombricus	Cuchs de terra	Lumbrici	Minhocas	Lumbrici	Vers de terre

El segle XVIII és el que veu la institució de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i, amb ella, una renovada i intensa activitat en el sentit històric i literari. D'aquesta última donen fe

19. Repetit sota la lletra E (*Encienso*).

les nombroses iniciatives lingüístiques i, per al camp que més ens interessa, els diccionaris catalans i catalano-europeus de diversos autors.²⁰

Cal esmentar, però, una obra d'una manera particular: la *Crusca Provenzale*, del 1724, d'Antoni de Bastero i Lledó,²¹ de família torinesa i barcelonina. Plenament d'acord amb les tendències del temps que identificaven el català amb el provençal i que el consideraven la més antiga de les llengües romàniques, la seva obra, inacabada, havia d'encloure un diccionari provençal (= català)-italià. L'únic volum aparegut conté un prefaci interessant i un *Catalogo della maggior parte delle voci Provenzali usate dagli Scrittori Toscani*; ²² en aquest darrer no són donats els mots catalans corresponents, cosa d'altra banda molt difícil d'establir, ni els provençals. L'obra és tanmateix notable com a temptativa d'implantar relacions lèxiques, si bé basades en fonaments lingüístics errats, entre l'italià i el català.

Encara cal esmentar els *Discursos en cartas a la moda. Version a cinco idiomas, catalán, francés, italiano, castellano y latino, con*

20. Per a allò que es refereix a l'animació literària catalana específica es pot llegir F. LÁZARO CARRETER, *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII* (Madrid 1949), 173-175. Cf. A. COMAS, *Història de la literatura catalana*, IV (Barcelona 1964), 76 ss., 170: «El fet és que durant tot el segle XVIII trobem una gran abundància de diccionaris, gramàtiques, promptuaris, sillabaris, tractats d'ortografia, apologies i testimonis en general d'una fonda i intensa preocupació per la llengua catalana. Els diccionaris català-castellans i català-llatí-castellans són particularment abundosos, obeint a una tradició que ja venia del segle XVI, així com les gramàtiques i sintaxis llatines redactades en català, que són molt abundoses en aquest segle».

21. A. BASTERO I LLEDÓ, *La Crusca Provenzale, ovvero le voci, frasi, forme, e maniere di dire che la gentilissima e celebre Lingua Toscana ha preso dalla Provenzale; arricchite e illustrate, e difese con motivi, con autorità, con esempj. Aggiuntevi Alcune memorie o notizie istoriche interno agli antichi Poeti Provenzali Padri della Poesia Volgare, particolarmente circa alcuni di quelli, tra gli altri molti, che furono di Nazione Catalana, cavate da' MSS. Vaticani, Laurenziani, e altronde*, I (Roma 1724).

22. *Ibid.*, 146-172.

reflexiones politicas y morales, de Fèlix Farraz, obra que no fou mai editada. Farraz, segons Torres i Amat,²³ vivia encara el 1726.

A la segona meitat del segle XVIII, un frare de l'orde de Sant Francesc, mort el 1765 al convent de Jesús, a Barcelona, deixà un manuscrit en paper amb lligadura en pergami.²⁴ Aquest frace s'anomenava Matheu Alsinet, i la seva obra, *Dictionarium novem linguis*. Les nou llengües assenyalades són: llatí, grec, hebreu, francès, italià, alemany, castellà, anglès i català. El grec i l'hebreu apareixen en traducció.

L'autor ha seguit l'ordre alfabètic llatí, però no ho ha fet sempre i, sobretot, no totes les paraules tenen l'equivalència completa. Després de cada entrada, ve la glossa en llatí, amb innombrables recursos a sinònims igualment llatins. L'italià molt sovint és copiat d'una manera defectuosa, per exemple amb una consonant simple en lloc de doble o amb grafia grosserament llatinitzada. Com veurem de seguida en altres obres, en aquest mateix diccionari l'italià i el francès són expressats amb perífrasis anàlogues. De tant en tant, però rares vegades, les llengües relacionades presenten sinònims. Al final de l'obra trobem diverses taules de mesures antigues i modernes, de monedes, de vaixells, de caràcters mèdico-químics i d'apellatius personals.

Ara el problema que neix és aquest: ¿per quin motiu un frare franciscà va escriure un manual així? A causa de la lectura difícil, per la grafia molt característica i per la manca de posició donada a les entrades, ens sembla que el manuscrit havia de ser una tasca d'utilització privada i no destinada a l'ensenyança o a la consulta d'altres persones. El que ho fa creure és el fet que al principi de l'obra, al primer full, on un altre frare del mateix convent, Albert Vidal (autor d'un diccionari català²⁵), escriví, trobem la testimo-

23. Cf. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalans* (Barcelona 1836; reimpressió, Barcelona-Sueca 1973), s. v.

24. Cf. F. MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca universitaria de Barcelona*, IV (1501 a 2030) (Madrid 1969), número 1822.

25. Cf. TORRES AMAT, *op. cit.*, s. v.

niança següent: «para que com la lima del tiempo no viniessse a borrarse la memoria del presente libro jo... hago fe de como fué su author el Padre jubilado Matheo Alsinet que murió en el convento de Jesús, etc.».

La conclusió que hem tret d'aquests escassos indicis és que el frare Alsinet devia ser un home bastant vell i que, arribat quasi a la fi de la seva vida, judicà útil de posar per escrit la seva coneixença lingüística tan variada. Demés, el fet que hi ha molt sovint molts altres vocables orientals, ultra els que hem citat, ens fa deduir que l'autor hauria pogut ser un missioner a llevant, retirat a Europa al terme de la seva missió.

El 1839 apareix un *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*,²⁶ conegut també com el *Quintilingüe*. Al *Pròleg* es diu que hi són afegides les correspondències franceses i italianes a causa, respectivament, de les contínues i nombroses relacions que Espanya manté amb França i per la simpatia, cada vegada més viva, per la música i la poesia italiana:

«Ademès, habend observad las infinitas relacions que per sa incomparable industria tè aquest Principat ab lo vehí regne de Fransa, y la seva passió cada dia més vehement per la divina música que immortalisa los noms dels sublimes poetes lírics de Italia, hem cregud útil anyadir á cada article la seva correspondencia francesa é italiana; empresa traballoosa y dificilíssima, com se veu desde luego, putx un serio estudi y un incessant desvetllamènt han hagud de suplir per una guia, que no ha estad possible haber, per no existir un Diccionari de la llèngua catalana á la italiana y á la francesa.»²⁷

El diccionari és editat per una societat de catalans, però els autors devien ser Estrada, Martí i Bordas i Cortada, Elias de Molins. Pel que fa a la grafia, segueixen l'emprada al *Diccionari castellà-català* publicat a Reus l'any 1836, amb algunes lleugeres variacions. L'ordre de les paraules és el donat al títol, amb alternança del tipus cursiu i el rodó.

26. Cf. AGUILÓ I FUSTER, *op. cit.*, núm. 20781.

27. Si l'observació val per a l'italià, no es pot dir el mateix per al francès.

El català, com és obvi, ocupa la part més extensa de l'entrada i així respon a la doble exigència de diccionari monolingüe i poliglòt. Les entrades són subdividides segons l'aspecte semàntic; per això trobem, per exemple, sis vegades la paraula *delicat*, dotze *demà*, dotze *demanar*, etc. El diccionari no defuig les perífrasis quan li manca un terme precís o quan aquestes semblen necessàries per a expressar un concepte determinat.²⁸

Molt nombrosos són els proverbis, i aquest fet no s'ha de deixar de banda, perquè és un dels elements més característics de l'obra:

- «Cuand es ja vingud lo dany es en va parlar de antany = Morto Martino giunse il chirurgo.
 Lo millòr dels daus es no jugarlos = I perigli non colgono a chi ne fugge.
 Tant prop tinc las dènts que me recordo de mòs parents, ó de amigs ni de parents = Più vicino è il dente che nessun parente.
 Dèu diu, ajudat y te ajudarè = Ajutati e Dio t'ajuterà.
 Dèu dòna fabas á qui no tè caxals = Dio dà del pane a chi non ha più denti.
 Dèu nos guard de pòll ressucitat = Chi subito s'innalza è sempre beroso.
 Dona nana i patèrella, á cent anys serà novèlla = Donna piccola, gallina mugellese, etc.»

El nombre tan notable de proverbis que, si ho mirem bé, no són traduccions literals dels catalans o dels francesos, als quals l'italià segueix immediatament, i a més la presència de mots i de locucions com *acquaione* (= *dabassèll de aigua*), *andare aiato* (= *dar-dar*), *dadiccioiolo* (= *dauet*), *vuotar il barletto* (= *desahogarse*), *levar lo stoppaccio* (= *descarregar*), *abbruciato di denaro* (= *descandalad*), *operare a stampa* (= *descuidar*), *lingua tabana* (= *desllenguat*), etc., fan pensar raonablement en la col·laboració estreta

28. Per exemple, *daltabax* = *chiasso* che si fa cadendo dall'alto, *dagueria* = strada dove stanno le botteghe dei coltellinaj, *deganat* = la dignità eclesiastica a cui è aggiunta la giurisdizione indipendente, *descansador* = luogo atto a riposarvi, *dexuplinad* = quelli che seguitavano le processioni flagellandosi pubblicamente, etc.

i atenta d'un italià, potser d'un toscà o, en tot cas, d'un literat amb bona coneixença lèxica, tant de tipus parlat com llibresc. Com a prova, notem la riquesa sinonímica de certes expressions:

«*mastegars'ho entre les dents* = fr. balbutier, it. balbettare, cinguettare, linguettare, tartagliare, balbutire, scilinguare.

discursista = it. cicalone, discorritore, imparolato, linguacciuto, parolajo, gracchiatore.

despacible = it. incresevole, nojoso, aspero, afro, lazzo.

desajustar = it. guastare, disordinare, sconciare, scomporre, etc.»

mentre que en d'altres ocasions no és tan adequada:

«*desamoròs* = it. disamorato, disamoroso, disamorevole.»

És indubtable que el responsable de la part italiana ha recorregut moltes vegades al francès, especialment en les perifrasis:

«*desembòs* = fr. l'action d'ôter la partie du manteau qui couvre le visage, it. l'azione di levarsi la parte del tabarro che copre il viso.

desbraguetat = fr. qui a la brayette ouverte, it. che ha la brachetta sbottonata.

descansad = fr. sans difficulté, it. senza difficoltà.

doctrina = fr. instructions sur les principaux articles de la religion, it. spiegazione dei principali articoli della religione, etc.»

No manquen els errors en la part italiana, pel que podem judicar; els menys importants són, naturalment, els de grafia,²⁹ d'altra banda perfectament comprensibles, i els més greus i curiosos, els de traducció. Vegeu, per exemple, *danta* traduït per *liocorno*, *fer denteta* per *allegare i denti*, *drago* per *sorta d'albero d'America*, etc.

Al decenni següent a aquell en què apareix el *Diccionari quintilingüe* en trobem una segona edició completament renovada entre 1842 i 1848.³⁰ El seu títol és *Diccionario castellano-catalán*.

29. Per exemple, *Denunciar* = accnsare, *Desahogadament* = spiatellatament, *Quedarse a dominica in albis* = restare in nasso, etc.

30. Això és finalment reconegut a la GEC, IX, 646, s. v. *Martí i Cortaa*. El diccionari va ser estampat a Barcelona, en tres volums.

latino-francés-italiano i els autors, aquesta vegada coneguts, són Miquel Antoni Martí, Lluís Bordada i Joan Cortada.

Al *Pròleg* es diu que:

«Terminada ya la publicacion de la primera parte del diccionario quintilingüe, emprendemos la segunda con nuevo aliento y sin otra variacion que la mejora tipográfica y económica que palpablemente se va comparando este con el otro.»

El diccionari castellà triat com a base és el de l'Acadèmia (descartat el de Núñez Taboada), amb les adaptacions oportunes que la necessitat d'una definició més exacta o la correspondència completa demanava.

Pel que fa a l'italià es diu que:

«no nos toca hacer su apología, porque los amantes de las letras conocen bastante la absoluta necesidad que teníamos en España de un diccionario que nos diese la version de un idioma, cuyo competidor es el mas fuerte que reconoce la lengua española»

i continua:

«tenga presente que ademas de las otras lenguas que contiene nuestro diccionario, es el primero español-italiano que puede merecer este nombre».

Que les variacions siguin únicament de natura tipogràfica, com s'havia anunciat, es contradiu amb nombrosos exemples. En donem un de típic:

1839

DANSA. s. f. Diversió en la cual al compas de instrumènts músics se mou lo cos y sòbre tòd los peus fènd airòsas mudanzas. *Danza*. Saltatio, tripudium. *Danse*, *bal*. *Danza*, ballo.

DANSA. Cert número de balladors que se juntan pera ballar en alguna funció al so de algun instrumènt. *Danza*. Chorea. *Bal*. Ballo.

1842-1848

DANZA. s. f. Baile en que á compás de instrumentos se mueve el cuerpo haciendo airozas mudanzas. — *Danza*, ball. | *Saltatio*, tripudium. || *Danse*, bal. = Ballo, danza.

DANZA. Cierta número de danzantes que se juntan para bailar en alguna funcion. — *Danza*, ball. | *Chorea*. || *Bal*. = Ballo.

DANSA DE ESPASAS. La que se fa ab espasas en la ma pegand cops unas ab altrás al so dels instrumènts. *Danza de espadas*. Pyrrhicha, pyrrhiche. *Danse avec des épées nues*. Danza che si fa percuotendo delle spade.

DANZA DE ESPADAS. La que se hace con espadas en la mano, ó con cintas y planchas. — Danza ó ball de espasas. | Pyrrhicha, pyrrhiche. || Danse avec des épées nues. = Ballo con ispade.

DANZA. met. Pendencia, riña. — Baralla. | Rixa. || Dispute, querelle. = Rissa, contesa.

DANZA HABLADA. La que se compone de personas vestidas á propósito para representar algun suceso ó paso de historia. — Danza parlada, ball parlad. | Pantomimus, pantomimica saltatio. || Ballet pantomime. = Ballo pantomimico.

DANZA PRIMA. Baile muy antiguo que se conserva todavía entre asturianos y gallegos. — Danse prima. | Chorea in orbem ducta. || Sorte de danse des Asturiens et des Galiciens. = Sorta di ballo di Asturias.

ANAR Ó ENTRAR EN DANSA Ó EN LA DANSA. fr. fam. met. Estar ficad ó tenir part en algun negoci ó manetj. *Andar ó estar en la danza*. Negotii consortem esse. *Entrer en danse*. Entrar in ballo.

ANDAR Ó ESTAR EN LA DANZA. fr. fam. Estar mezclado, ó tener parte en algún negocio. — Entrar en danza. | Negotii consortem esse. || Entrer en danse. = Entrar in ballo.

BUENA VA LA DANZA. fr. fam. Dícese para censurar alguna disposicion que es ó nos parece desordenada. — Mòlt bè va, bè anem prou bè. | Optimè agitur. || Nous sommes arrangés de la belle manière. = Evviva l'affaire.

BUENA VA LA DANZA, Y DA EL GRANIZO EN LA ALBARDA. ref. que se dice cuando algunos se están divirtiendo sin reparar ni advertir el daño que se les sigue. — No va mal, mòlt bè va. | Heu, bellè agitur. || C'est à merveille. = Bravo, bravo.

FIGAR Ó POSAR EN DANSA. fr. fam. met.
 Introduir á algú ab persuasió ó engany en algun negoci ó manetj. *Meter en danza.* Negotio aliquem implicare. *Mêler quelqu'un dans une affaire.* Impegnare in un ballo.

DANSADÒR, RA. s. m. y f. Lo qui dansa. *Danzador.* Saltator. *Danseur.* Danzatore, ballerino.

ENTRAR, ESTAR Ó METERSE EN LA DANZA. fr. fam. Introducirse ó hallarse metido en algun negocio ó manejo. — Entrar en la danza. | Negotio sese ingerere. || Entrer en danse. = Entrare in ballo.

GUIAR LA DANZA. fr. fam. Ser el principal en un negocio que no va bien gobernado. — Ser cap de danza. | Choriphæum agere, ductorem esse. || Conduire la barque. = Capo di brigata allegra.

METER Á UNO EN LA DANZA. fr. fam. Incluirle con persuasió ó engaño, en algun negocio ó manejo. — Ficar ó posar en danza. | Negotio aliquem implicare. || Mêler quelqu'un dans une affaire. = Mischiare in un affare.

METER Á UNO EN LA DANZA. fr. fam. Atribuirle maliciosamente alguna cosa en que no ha tenido parte. — Carregarli las cabras. | Culpam in insontem conjicere, falso imputare. || Attribuer à quelqu'un ce qu'il n'a point fait; en imposer à quelqu'un. = Attribuire a uno ciò che non ha fatto.

¿POR DÓNDE VA LA DANZA? fr. fam. con que se manifesta el deseo de saber por qué camino se dirige algun negocio. — Per ahònt se va? | Quà facere id possim. | Quelles tournures prement les choses? = Che strada si segue?

DÁNZADOR, RA. s. m. y f. El que danza. — Dansadòr, balladòr. | Saltator. || Danseur. = Danzatore.

DANZANTE, TÀ. s. m. y f. El que danza. — Dansadòr, balladòr. | Saltans. || Danseur. = Danzatore, ballerino.

DANZANTE. met. El que no se descuida en su negocio, y obra con agilidad,

- maña y actividad.—Trafagud. | Diligens, negotiosus. || Esprit adroit. = Affaccendato, attivo e accorto.
- DANZANTE. Muy entrante y saliente.—Bailarí, llèuger. | Irrequietus. || Qui va et vient comme pois en pot. = Chi non sta mai fermo.
- DANZANTE. Liger de juicio. — Cap flux. | Levis juicio. || Guilleret. = Scervellato.
- DANSAR. v. n. Ballar al compas de instrumentès ab òrde y per principis. *Danzar.* Saltare, tripudiare. *Danser.* Danzare, ballare, riddare.
- DANSAR. Móurerse alguna cosa ab llesesa o precipitació. *Danzar.* Moveri, agitari. *S'agiter.* Scuotersi, dime-narsi.
- DANSAR. met. y fam. ANAR EN DANSA.
- DANSARÍ, NA, s. m. y f. BAILARÍ.
- DANZAR. v. n. Bailar á compás de instrumento con órden y escuela.—Dansar, ballar. | Saltare, tripudiare. || Danser. = Danzare, ballare.
- DANZAR. Moverse alguna cosa con aceleracion, bullendo y saltando. — Dansar, ballar. | Movere, agitari. || Sauter, danser. = Scuotersi, dime-narsi.
- DANZAR. met. y fam. Mezclarse en algun negocio.—Dansarhi, anar en dansa. | Negotio immisceri. || Se mêler d'une affaire. = Esser mischiato in un affare.
- DANZARIN. s. m. BAILARIN.
- DANZARIN. met. El que se mete en todo, y es ligero de cascos.—Entremes, cap flux. | Levioris iudicii homo. || Qui fourre son nez partout; guilleret. = Che si caccia in tutti gli affari.

Una altra divergència que hi podem trobar concerneix els proverbis: ja no són tan nombrosos ni sempre els mateixos de l'edició catalana. Els que romanen són de sabor més comuna i pertanyen al patrimoni paremiològic de tot Itàlia.

També en aquesta edició podem veure faltes d'impremta,³¹ de poca importància, i de traducció: és aclaridora de la dependència

31. Per exemple, *Debere* = *deber*, etc.

francesa l'expressió *essere pulitissima* = *ser muy dama*, que evidentment és el francès *être très polie*, el qual, però, en el diccionari és expressat d'una altra manera.

Potser més interessant que fer l'anàlisi de les semblances i de les diferències entre aquests dos diccionaris poliglots, tan acostats en el temps, serà demanar-se per què i en base a quins condicionaments han estat publicats. Per a nosaltres, la motivació que els ha produït ha estat tant política com literària. Si repensem les condicions històriques del segle, hem de recordar que Catalunya v ser durant molts anys terra de refugi per als exiliats italians i en particular per als piemontesos. Cal fer esment de l'interès per l'obra de Manzoni, *I promessi sposi* del qual va ser traduït per Nicasio Gallego, que li dedicà igualment nombrosos estudis. Sempre en el clima del romanticisme europeu que de diverses nacions arribava a Catalunya, mencionem la traducció de Joan Cortada (el mateix del diccionari) de la novella en vers de Tomaso Grossi, *La fugitiva*, amb el títol de *La noya fugitiva*, encara més significativa perquè l'original era en dialecte milanès. També a Cortada devem dues traduccions inèdites: la *Gerusalemme liberata* i *Gli animali parlanti* de Casti.³² Esmentem encara les nombroses versions en català d'obres literàries italianes conservades a la secció de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya.³³ Recordem de la mateixa manera un recull de cançons de la independència italiana traduït al català³⁴ i una traducció al piemontès de la primera part del *Don Quijote*.³⁵ Als periòdics romàntics col·laboraren molts italians, des d'«Europeo», en la direcció del qual hi hagué també dos italians, fins a «El Vapor», en el qual col·laboraren exiliats piemontesos.³⁶

32. Cf. AGUILÓ I FUSTER, *op. cit.*, núm. 2192; M. DE MONTOLIU, *Manual d'història crítica de la literatura catalana moderna* (Barcelona 1922), 88.

33. Cf., per exemple, la *Guia de la Biblioteca Central de la Diputació Provincial de Barcelona* (Barcelona 1959), núms. 1787-1791, 1793, etc.

34. Cf. AGUILÓ I FUSTER, *op. cit.*, núm. 2220.

35. Cf. *Guia cit.*, núm. 1187.

36. Cf. MONTOLIU, *op. cit.*, 76.

No és, doncs, il·legítim de pensar que una colònia d'italians, reunits per les seves concepcions polítiques i per la seva situació d'exiliats, no solament per amor patri literari, sinó també per trobar mitjans de subsistència, hagin col·laborat a fer traduccions o obres lexicogràfiques, aportant-hi llur competència lingüística.

Només una ràpida notícia mereix la bona fe de Josep Aladern (pseudònim de Cosme Vidal i Rosich) amb la seva empresa, oportunament criticada, *Obra Nacional. Diccionari Popular de la llengua catalana ... redactat y ordenat en vista dels Diccionaris de totes les llengües neu-llatines y'ls principals documents referents al nostre idioma*, i que, per això, havia d'encloure, en el seu programa successiu, també l'italià.

Els anys 1917-1925 apareix el *Diccionario de diccionarios (castellano, latino, portugués, francés, italiano, catalán, inglés y alemán)*, obra d'Artur Masriera Colomer.³⁷ En el *Proemio* el redactor dóna, com a motivació de la seva fatiga, la intenció de satisfer «las exigencias de las relaciones internacionales de la vida moderna en sus múltiples y peculiares aspectos», perquè «en nuestra España no gozan los estudios y conocimientos filológicos de la estimación y consideración en que son tenidos en otras naciones», i «el estudio de los idiomas extranjeros es cosa poco frecuente y común en España». Observant que a Catalunya la vida cultural, artística i econòmica té més vigor i obertura que a la resta de la Península (i en dóna fe l'activitat poliglota de Lacavalleria, de Bordas, de Bellvitges, de Puig i Blanch, de Ballot, etc.), l'autor es proposa d'oferir un nou *Calepino*, compost de les llengües vives més importants del seu temps i del llatí, com a mare reconeguda de les llengües neolatines, reprenent així una teoria ja acceptada durant segles.

L'entrada és donada en castellà, així com en castellà és la definició que segueix. Se succeeixen després les correspondències de les set llengües damunt dites, generalment amb l'ordre llatí, portu-

37. En quatre volums, estampat a Barcelona.

guès, francès, italià, català, anglès, alemany; de vegades trobem aquest ordre alterat, quan l'economia suggereix d'aplegar les paraules portugueses i italianes sovint homògrafes,³⁸ o portugueses, franceses i italianes.³⁹ També el llatí pot ser reunit juntament amb d'altres llengües.⁴⁰

Si passem a examinar d'una manera minuciosa la forma i la mesura amb què són traduïts els termes corresponents, hem de considerar que l'italià (i immediatament després el francès i el català) és la llengua més copiosa. Per exemple, al castellà *derecho*, seguit d'una àmplia explicació, correspon:

- «l. directus, rectus
- p. direito
- fr. droit, juste, équitable, sincère
- it. ritto, retto, integro, equo, giusto; diritto, privilegio, paga, dazio, obbligo
- c. dret
- in. right
- a. recht, gerade, rechtlich, rechtmässig».

Al castellà *desmontatura*:

- «l. runcatio, obstirpatio
- p. desmonte, desmontada
- fr. démontage, déblai, déblayement
- it. disboscatura, disboscamento, svellitura, spianamento, smontonatura, smontatura
- c. tallada, talla
- in. cutting, digging
- a. abtragen, wegräumen».

Tal vegada hi ha formulacions que no satisfan, puix que l'italià té termes ben precisos. És el cas de *defenestración*, traduït per

38. Per exemple, els substantius en *-ismo*, *-úrigo*, *-metro*, *-metria*, *gamia*, *gamma*, *-gramma*, *-scopía*, *-mania*, *-nomio*, etc., els adjectius en *-ota*, *-logo*, *-ente*, *-ante*, *-ico*, *-aco*, *-ivo*, *-oso*, *-uso*, *-ito*, *-orio*, etc., els adverbis en *mente*, etc.

39. Sempre, naturalment, amb vocables cultes, per exemple *dauciforme*.

40. Per exemple, *dasonomia* (l, p, it), *denegare* (l, it), *degenerare* (l, it), *deglutire* (l, it), *deipara* (l, p, it), *decapolis* (l, p, c, in), *densimetria* (l, p, it), *denunciator* (l, in), etc.

il gettare per la finestra, quan hi ha la paraula *defenestrazione* amb l'específica accepció d'*acción de arrojar á alguien por una ventana ó balcón*. Encara per *descremar* hi ha l'italià *levare il fior del latte*, però en aquesta llengua existeix paral·lelament *scremare*.

A més d'això, cal observar com sovint l'italià apareix (si no es tracta d'una estreta coincidència i com ja hem vist pels diccionaris precedents) com una traducció del francès o del català.⁴¹ No és anòmal, finalment, que el traductor conservi el vocable castellà, perquè no sap com traduir-lo: per exemple, *desonce = acción y efecto de desonzar*, en portuguès és *acção de desonzar* i, en italià, *azione di desonzare*.⁴²

Però l'italià enclou gairebé sempre àmpliament tota la gamma semàntica expressada pel castellà; el francès i el català quasi sempre; el mateix no es pot dir de l'anglès i de l'alemany, encara menys del portuguès. Tanmateix no manquen en la traducció italiana alguns errors. Al costat d'alguns de poca importància,⁴³ n'hi ha d'altres de gravetat major, en els quals l'autor sembla haver inventat el vocable italià⁴⁴ o haver emprat mots que no duen el sentit o els sentits de l'entrada castellana. Encara trobem sovint, potser en dependència de diccionaris del segle XVIII que han estat utilitzats, especialment per l'italià, paraules desuètes.⁴⁵

41. Per exemple, *ductriz* = fr. guide conductrice, it. guida conduttrice; *desempulgadura* = fr. action de détendre une arbalète, it. atto di stendere una ballista; *desvanecidamente* = c. presumptuosament, fr. orgueilleusement, it. presuntuosamente, orgogliosamente; etc.

42. Hem de remarcar que l'italià és sovint l'única llengua que forneix dos o més sinònims, per exemple, *desencabestar* = l. capistrum tollere, solve, p. desencabrestar, fr. dépêtrer, it. levar la cavezza, disimpastoiarsi, c. destrabar, in. to disentangle, a. losmachen, herauswickeln; *desenosar* = l. lapidibus strata dissolvere, p. deslaguear, fr. dédaller, it. spavimentare, slasticare, disselciare; etc.

43. Probablement per errada lectura de les fonts o per lapsus d'impressió; per exemple, *defensión* = it. garantie, *dehiscente* = it. dehiscente, *desasociación* = it. disassociazione, *despezonar* = it. staccar il picciulo, etc.

44. Per exemple, *desaliñado* = it. sporciato, *descarburar* = it. discarburare, etc.

45. Per exemple, *delinquimento*, traduït per 'trasgredimento', hauria estat més correctament traduït per 'delitto'; *desestiba* per 'alleggiamento' demanava potser 'alleggerimento', etc.

En conjunt, els termes tècnics predominen, i el diccionari té de debò l'aspecte d'una enciclopèdia en vuit llengües. Això ens porta a afrontar la qüestió de les fonts, problema que s'hauria de plantejar per a tots els vocabularis de què hem tractat.

A la introducció són citats Facciolati, Manuzzi, Tranchera,⁴⁶ el *Vocabolario della Crusca* (plausiblement l'edició començada el 1863) i Melzi,⁴⁷ aquest darrer quasi indispensable per a la part científica. La riquesa particular de l'obra, constituïda per l'existència a balquena de termes tècnics, és deguda evidentment a l'extraordinària activitat lèxica que, de l'edició del *Vocabolario della Crusca* del 1806 fins al *Vocabolario del Tramater* del 1829, a poc a poc es difon a tot el segle i a tota la Península italiana. Tocant les fonts catalanes, que són talment nombroses i diferentment utilitzables, remetem al pròleg mateix.

Del mateix temps, el 1922, coneixem un *Diccionari Semàntic*, del qual sortiren dos o tres fascicles. Havia d'abraçar cinc llengües, entre les quals el català i l'italià. Dissortadament no l'hem pogut veure a Barcelona, puix que ha desaparegut de la Biblioteca de Catalunya.⁴⁸

Hem d'assenyalar encara dos altres temes: les gramàtiques catalanes compostes per autors italians i la rara posició de l'alguerès.

Del primer només podem mencionar, segons la nostra coneixença, tres noms. El venecià Venanzio Todesco donà notícia al «Bo-

46. Es tracta probablement de *Ortografia moderna italiana* (obra de I. FACCIOLATI, apareguda anònima en nombroses edicions del segle XVIII), de P. FANFANI e F. TRINCHERA, *Nuovissimo vocabolario universale della lingua italiana* (Milano 1915) o F. TRINCHERA, *Grande vocabolario universale della lingua italiana sulle norme dei Dizionari Alberti* (Milano ante 1844), de G. MANUZZI, *Vocabolario della lingua italiana* (Firenze 1839-1840 o edicions successives).

47. Cf. B. MELZI, *Il vocabolario per tutti ...*, amb nombroses edicions abans del 1925.

48. El títol, com apareix en el catàleg de la Biblioteca de Catalunya, és: *Diccionari semàntic castellà-català-francès-italià-llatí i viceversa*. Any I (1922), núms. 2, 3. Hi desaparegué abans del 6 de juny de 1978.

lletí del Diccionari de la Llengua Catalana», en el volum quart, el 1909, d'una gramàtica catalana per als italians. Aquesta va ser més enllà publicada a les seves despeses,⁴⁹ però, com que no hem pogut consultar-la fins ara, no sabem si havia de contenir un lèxic.

Poc temps després, el 1912, Guglielmo Frisoni editava a Milà una *Grammatica e dizionario della lingua catalana colla chiave dei temi e una raccolta di 350 proverbi*. El recull paremiològic amb la traducció italiana és bastant llarg. En donem alguns exemples, en els quals el concepte és respectat, però la forma és diferent:

«Anar per llana y tornar esquilat = I pifferi di montagna andarono per suonare e rimasero suonati.

De prometer, no'n fa mal lo ventre = Promettere non è mantenere.

Si'l pare es musich, lo fill es ballador = Tal padre, tal figlio.

Porch flat tot l'any gruny = Ciò che si compra a credenza, a pagarlo è una penitenza.

A llop dorment, no li entra res en dent = Chi dorme non piglia pesci, etc.»

Els vocables considerats en el vocabulari català-italià són dos mil trenta-cinc i dos mil tres-cents al revés, amb una suma de quasi cinc mil paraules. A aquestes hom pot incorporar nombrosos vocables posats al cap de cada capítol i no entrats en el vocabulari.

L'últim tractat d'aquest tipus i l'únic que es pot adquirir és la *Grammatica della lingua catalana* d'Anna Maria Gallina, apareguda el 1969.⁵⁰ Els dos exigus vocabularis del final tenen, el català-italià, dos mil trenta-nou mots; el castellà-català, mil cinc-cents setanta-nou.

El primer lèxic consagrat a l'alguerès és *Appunti lessicali* de Pier Enea Guarnerio, estampats en l'«Archivio Glottologico Italiano».⁵¹ L'entrada és sarda i no sempre hi ha la correspondència ita-

49. V. TODESCO, *Grammatica della Lingua Catalana ad uso degli italiani* (Milano s. d.).

50. Barcelona.

51. P. E. GUARNERIO, *I dialetti odierni di Sassari, della Gallura e della Corsica. IV Appunti lessicali*, «Archivio Glottologico Italiano», XIV (1895-1898), 386-408.

liana. Les solucions, en particular les abundoses derivacions del castellà, àdhuc quan és evident la rígida dependència llatina o la influència del català, deixen dubtosos, encara avui, molts investigadors.

Però els vertaders i primers estudis són agrupats el 1906: en aquest període, gràcies al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Antoni Ciuffo hi presentà una breu comunicació amb el títol *Influències de l'italià y diferents dialectes sards en l'alguerès*,⁵² on indica quinze paraules alguereses amb les corresponents italianes, cinc formes verbals, sis noms italianitzats de regió i de pàtria i vuit canvis de desinència deguts a l'italià.

En ocasió del Congrés, un altre sard, el professor Joan Palomba, féu saber que anava preparant un diccionari de les veus alguereses amb llurs correspondències catalanes i italianes. Aquest diccionari no va veure mai la llum; però, el mateix any, Palomba publicà una *Grammatica del dialetto algherese moderno*,⁵³ on el lèxic ocupa cinc pàgines amb un recull dels noms més emprats (i traducció italiana), distingits per categories semàntiques (el cel, els elements, els dies de la setmana, els mesos, els graus de parentiu, etc.) i amb una selecció de les locucions més comunes. Els vocables són així tres-cents noranta-set. Cal recordar encara que Palomba va recollir per al DCVB un aplec d'unes dotze mil paraules posades en cèdules. Mort Palomba, el 29 d'abril de 1953, el seu fill Josep, catedràtic de cardiologia a Torí, s'encarregà de tirar endavant el diccionari, però la publicació no tingué lloc, a causa de la seva mort un any després. Debades he mirat de localitzar els seus papers a través dels seus hereus.

La darrera obra que jo conec és la de Joan Pais i Melis, farmacèutic sard, *Gramàtica algueresa. Transcripció, introducció i notes de Pasqual Scanu*, editada a Barcelona el 1970. Scanu diu que entre les seves pàgines manuscrites ha descobert un inici de dicciona-

52. «Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana» (Barcelona 1908), 170-182. Vegeu també el recent article de J. BRUGUERA, *El català a Sardenya*, «Nationalia» IV (Montserrat 1978), 95-142.

53. A Sàsser.

ri alguerès. Potser en el segon i últim volum que continuarà aquesta obra hi haurà les notes finals de caire lexicogràfic. Ara el manuscrit es troba a les mans de l'erudit i filòleg Josep Maria de Casacuberta, editor ja de la primera part.

* * *

Si volem resumir en poques ratlles on ens ha dut aquesta recerca metòdica — certament no exhaustiva —, hem de dir que:

1) No es pot parlar d'un veritable intercanvi lèxic entre Catalunya i Itàlia, encara que les circumstàncies històriques i literàries haurien pogut afavorir aquests bescanvis.

2) Una vertadera i pròpia activitat lexicogràfica, però no independent i sempre lligada a un concepte europeu de cultura, començà a la primera meitat del segle passat i d'aquesta manera continuà fins als primers decennis d'aquest segle.

3) Una tal activitat no va tenir mai origen de part italiana: sembla més aviat reflectir el desig de Catalunya de posar-se culturalment a un nivell europeu. Anteriorment, només existeixen alguns tractadets de nomenclatura específica, projectes plantejats sobre concepcions lingüístiques errades i que gairebé sempre han romàs inèdits.

4) Només en aquest últim segle apareixen breus gramàtiques catalanes d'ús més escolar que científic. N'és excepció, en certa manera, l'obra d'Anna Maria Gallina, destinada a estudis universitaris, que serveix alhora de gramàtica històrica i moderna. A totes, però, s'ha de notar la modèstia del repertori lexical.

5) Constitueix una excepció l'alguerès que, com a illa alloglota enmig del domini sard i italià, ha buscat amb vigor un lligam amb Catalunya. El resultat d'aquest esforç són alguns breus lèxics, editats en part, que, confrontats amb els precedents de què hem parlat, demostren una vivacitat més gran.

ANNA CORNAGLIOTTI